

Чернігівська міська централізована бібліотечна система
Центральна бібліотека імені М.М.Коцюбинського

До 150-річчя від дня народження М.М.Коцюбинського

Серія «Ім`я бібліотеки»
Випуск 7

Ольга Гайова

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ. ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

Чернігів – 2014

Гайова О.В. Михайло Коцюбинський. Дослідження життя і творчості : до 150-річчя від дня народження М.М.Коцюбинського / О.В.Гайова ; відп. за вип. Г.П.Сурніна. – Чернігів, 2014. – 40 с. – (Ім'я бібліотеки ; вип. 7).

Центральна бібліотека ім. М.М.Коцюбинського Чернігівської міської централізованої бібліотечної системи у 2010 році започаткувала серію видань «Ім'я бібліотеки», присвячену видатному українському письменнику Михайлу Михайловичу Коцюбинському (1864-1913), який з 1898 року жив у Чернігові.

Дане видання містить чотири літературознавчі дослідження з цієї серії і висвітлює імена сучасників М.Коцюбинського недостатньо відомих широкому загалу читачів: М.М.Могилянського, М.Ф.Комарова, Л.М.Старицької-Черняхівської та М.Філянського. Автором збірки є завідувачка відділом обслуговування бібліотеки ім. М.М.Коцюбинського Ольга Гайова.

Видання стане у нагоді бібліотекарям, краєзнавцям, викладачам, студентам та усім, хто цікавиться історією української літератури.

Відповідальний за випуск: Ганна Сурніна

Комп. верстка та дизайн: Анатолій Кульченко

ФЕНОМЕН КОЦЮБИНСЬКОГО: ЗАМІСТЬ АВТОРСЬКОЇ ПЕРЕДМОВИ

Доля відміряла Михайлові Михайловичу Коцюбинському трохи більше ніж 48 років життя. Україна знає і пам'ятає його. Знає і пам'ятає як українського письменника і як громадського діяча. 100 років – такий часовий відрізок відокремлює нашу епоху від його епохи. Впродовж цих 100 років, до речі, також як і за його життя, навколо імені «Михайло Михайлович Коцюбинський» гуртувались і гуртуються літератори і літературознавці, історики і митці. Саме ця об'єднуюча сила і є першим і головним феноменом імені Коцюбинського. Його ім'я ніби зачаровує, немов магнітом притягує до себе всіх, хто потрапляє в його магічне коло.

Михайло Михайлович був великим людинолюбом. Він любив всіх – маленьких і дорослих, бідних і багатих, здорових і хворих, розумних і порожніх. Він цікавився всіма, колекціонував людські характери, риси, посмішки, вади тощо. М.Коцюбинський не уникав спілкування з жодною людиною, що траплялась на його шляху. І нікого ніколи не осудив, не образив. Огида і нехтування – ці реакції не з його особистого набору реакцій на людину.

Ще один феномен М.Коцюбинського – його виняткова освіченість. Справа в тому, що М.Коцюбинський не закінчив університету, а самостійно опанував широкий спектр знань. М.Коцюбинський знав 9 європейських мов, а через це – всю відому на той час літературу. Знався на музичному і театральному мистецтві, студіював психологію, етнографію та етнологію, цікавився політекономією, історією, медициною, журналістикою. Але все це було для нього «не тим». Справою життя стала література. М.Коцюбинського завжди дуже обурювала та обставина, що літературною творчістю не можна заробляти. До речі, ця проблема існувала завжди. І не тільки у М.Коцюбинського, і не тільки в Україні. Такої професії – письменник – нема в жодному суспільстві. Заробити можна на хітах і брэндах. Тобто треба бути або відомим письменником, або написати принаймні хоч один талановитий твір. Визнання дуже нечасто приходить до живого письменника. Як правило, це відбувається після смерті автора. Але М.Коцюбинському вдалося ще за життя отримати це саме визнання і разом з ним – стипендію, тобто грошовий постійний заробіток за свою літературну творчість. Треба сказати, що М.Коцюбинський старанно ці гроші відпрацьовував.

Феноменальними рисами М.Коцюбинського були і порядність і чесність. Перш за все це стосувалося грошових справ. Вчасно розрахуватися з перекладачем чи художником, що ілюстрував його книги, – справа честі. Самому вивірити зверстаний рукопис, щоб не допустити жодної помилки, – справа честі. Вчасно повернути чужу книгу (а тоді обмін книгами був необхідністю) або рецензований ним рукопис – справа честі. Відпрацьовуючи стипендію, Михайло Михайлович майже закинув читання – таке необхідне і улюблене заняття. Бо не можна гаяти часу, треба здавати рукописи в свій термін. І це теж – справа честі.

Взагалі-то, все, що стосувалося літератури, для М.Коцюбинського було більш ніж серйозним. Супротив класиків, таких як Панас Мирний, не завадив запровадити і просувати літературу, призначену інтелігенції. Ініціював цю справу саме М.Коцюбинський. До цього часу письменники вважали своїм обов'язком писати тільки для народу або про народ.

Один з містичних феноменів М.Коцюбинського – мовний феномен. Він народився у російськомовній родині, а українською заговорив випадково. В дорослому житті слугувати українському слову стало принциповим для М.Коцюбинського. До того ж, він є чи не єдиним прикладом українського письменника, що просував українську авторську книгу саме українською мовою, а не тільки в перекладах, на російському книжковому ринку.

Але найголовнішим був і залишається феномен творчості М.Коцюбинського: магія його слова і магія його світовідчуття, виражена в слові. Цей феномен незбагнений і досі. М.Коцюбинський не підпускає до себе дослідників із звичайними літературознавчими мірками. І сьогодні неможливо визначити, чому його проза зачаровує, як музика. Якщо читати твори М.Коцюбинського вголос, навіть без спеціальної підготовки, впевнюєшся, що його мова тече плавно, як вода у річці. І жодного камінчика у вигляді збігу приголосних, жодної вимушеної паузи. Язик ніби сам, незалежно від читця, вимовляє слова. А ось психологічний вплив прози М.Коцюбинського на читача – це за рахунок його особистих переживань тих подій і почуттів, що зображував на папері. Бо душу його обпікала кожна сльозинка його героїв. Людське горе і щастя було його болем і радістю; недбалість і підступність – його поразкою; любов – його розрадою.

Ольга Гайова

ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО І МИХАЙЛА МОГИЛЯНСЬКОГО: СПРОБА ЧИТАЦЬКОГО КОМЕНТАРЯ

Виступ на науково-практичній конференції «Біографія М.Коцюбинського в концепції його творчої та епістолярної спадщини», що відбулася в Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику М.М.Коцюбинського 16-18 вересня 2004 року

Відроджуючи свою національну свідомість і розбудовуючи власну державу, український народ з пошаною згадує тих людей, приналежність яких до українства є безсумнівною.

Майже сторіччя тому в провінційному Чернігові народилася дружба двох українців, яка дала їхнім нащадкам цілу низку інтелектуальних плодів. Ті українці – Михайло Михайлович Коцюбинський і Михайло Михайлович Могілянський. Про першого чернігівці знають дуже багато, про другого – тільки чули. Наукове видання Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М.М.Коцюбинського «Листи до Михайла Коцюбинського» вміщує коротеньку біографічну довідку: «Могілянський Михайло Михайлович (1873-1942) – український письменник, публіцист і літературознавець, родом з Чернігівщини... Закінчив Чернігівську гімназію. До 1917 року – в Петербурзі, активний член Конституційно-демократичної партії, співробітник її органу «Речь», у якій містив статті на українські теми. З 1917 року – у Києві, у 1920-х і на початку 1930-х років – керівник Комісії для складання Біографічного словника діячів України при УАН. У 1920-х роках був близький до групи неокласиків, виступав проти марксистсько-ленінського літературознавства. Автор праць з теорії літератури та історії української літератури XIX-XX ст., зокрема про П.Куліша, М.Коцюбинського, з шевченкознавства, ...літературно-критичних статей в українських журналах, оповідань («Сон», «Убивство», в якому засудив повернення М.Грушевського в Україну, та ін.) та мемуарів «В девяностые годы». 1926 року був позбавлений прав друкувати свої твори, і вони виходили під різними псевдонімами. В зв'язку з репресіями проти нього і членів його родини (розстріл дочки Ладі, заслання сина Дмитра) у 1930-х роках змушений був виїхати з Києва й припинити науково-літературну діяльність.

З М.Коцюбинським познайомився в серпні 1896 року в Алушті. Переклав російською мовою більшість творів М.Коцюбинського» [2, 368]. Слід тільки додати, що М.Могилянський за фахом був адвокатом, і за призначенням – теж захисник людського в людині.

Тандем М.Коцюбинський – М.Могилянський дуже цікавий. Обое дворянського походження і належать до української інтелектуальної еліти. Талановиті. Голови великих родин – у кожного по четверо дітей. Великі, несамовиті працелюби. Закохані в Україну. Обое наділені молодою душею, даремно навколо них гуртувалась молодь. М.Могилянський тільки трохи молодший, але ставиться до М. Коцюбинського як до старшого брата.

Дуже цікаво дослідити взаємини М.Коцюбинського і М.Могилянського, а особливо їхнє листування. Листів досить багато – 38 від М.Коцюбинського і 72 від М.Могилянського. Взагалі, листування в той час було єдиним засобом спілкування, якщо людей роз'єднувала відстань. Тому до листів і відношення було поважним, як і до самого адресата. Вмінням листуватися вимірювалось багато речей: порядність, ділові якості, щирість взаємин. Судячи з листування, відносини М.Коцюбинського і М.Могилянського були саме такими. За кожним листом обов'язково і одразу йшла відповідь, затримка була неможлива. «Совісно мені, що не одписав Вам відразу на Ваш лист», – пише М.Коцюбинський [1, 297]. «Я вже так звик хоч коли-не-коли одержати від Вас листа, що коли чому-небудь занадто довго доводиться чекати Вашого листа, то я починаю нудьгувати, зате дуже радію, нарешті одержуючи ваш лист», – пише М.Могилянський [2, 436].

Завдячуючи листам, дізнаємося про причини їхніх тісних стосунків. По-перше, це література. Вони обое – автори літературних творів, критики і перекладачі. А головне – М.Коцюбинський є дуже шанованим українським письменником, а М.Могилянський є одним з перших читачів і шанувальників творчості свого друга. По-друге, а, може, і по-перше, їх об'єднує українство, справжнє українство, набуте і виплекане в собі. Воно виливалось і у громадську діяльність, і у стиль життя. Вони берегли один в одному це українство, підтримували і надихали його. «Дорогий Михайло Михайлович, дуже Вам дякую за Ваш лист, який мені тим приємніше було читати, що писали Ви його по-українськи – і написали, треба правду сказати, дуже гарною мовою», – це з листа М.Коцюбинського [1, 259]. Слід зазначити, що М.Могилянський почи-

нав як російськомовний літератор, але рідною мовою спілкувався при особистих зустрічах з М.Коцюбинським, з «громадівцями», з селянами, виконуючи адвокатські обов'язки. А в листах – то російська, то українська мови. Неохайність і нечемність (бо М.Коцюбинський звертався до М.Могилянського виключно українською) тут ні до чого: «... боюсь, что моя хромающая украинская грамматика (і – и – ї и т. п.) не испугала» [2, 430]. Мабуть, М.Коцюбинський наполегливо «працював» в цьому сенсі з М.Могилянським, бо читаємо таке: «Останніми часами дуже багато читаю по українські, але моя власна мова не посувається вперед. Цілком згожусь з Вами, що у белетристичному творі мова половина – коли не більше – краси його. Та не згожусь, що се річ легко набувна. Не бачу, не почуваю методу, яким можна «опанувати мовою». А при таких умовах, чи варто писати?» [2, 445]. В свою чергу, М.Могилянський вимагає від М.Коцюбинського ширшої за етнографічну «українознавчої» тематики: «А що до того, що улітку збираєтесь збирати матеріал десь у гуцулів, то я певен, що з того матеріалу матимем запашну квітку, але мені більш хотілось би, щоби черпали Ви матеріал для своїх квіток з сучасного життя української інтелігенції» [2, 420].

Переклади творів М.Коцюбинського російською мовою окреслювали багато мовних питань, які М.Коцюбинський і М.Могилянський намагалися вирішити спільно. «Знаєте, я починаю думати, що ми мало дбаємо в оповіданнях з народного життя про український колорит, занадто «обрушаємо» оповідання. Так, мені здається, краще скрізь залишити в «F[ata] m[organa]» замість «барин, барчук, барский, господский, изба» – «пан, панич, панський, хата». Як Ви думаєте?» [1, 248]. Це турбується М.Коцюбинський. І М.Могилянський з ним повністю погоджується. Такі погодження – майже в кожному листі. Мета автора і перекладача спільна – якість перекладу, з якої російський читач має судити про якість самої української літератури. Ось у М.Могилянського: «А вот что я просил бы Вас в корректурах исправить (не дерзаю исправить в рукописи) – так это «пане добродзею» на «сударь мой». В украинском тексте это давало местный колорит юго-западного края, польского влияния, а в русском переводе с украинского местный колорит, по моему мнению, должен сохраняться лишь для типично украинского» [2, 399]. На цю пропозицію М.Коцюбинський теж відповідає згодою.

М.Могилянський добре усвідомлює, що ім'я М.Коцюбинського символізує існування української нації, її літератури зокрема: «Надо

напоминать о себе, надо приучить к своему имени. А то сей час нерідко, в літературній даже среде, меня зустрічають: «А читали, скажем в «Речи», рецензію на Ваш переклад... как его? – или не знают, или искажать фамилию...» [2, 408]. Так, заявляти на повний голос про існування українського народу – головна задача української інтелігенції кінця ХІХ–початку ХХ ст. Сучасний український філософ Марфа Скорик окреслювала цю сентенцію так: «За визначенням позбавлена можливостей доступу до практичних ділянок суспільного життя (економічної, соціальної і політичної) та й загалом можливостей діяти, вона [українська інтелігенція] всуціль залишалася у тій майже єдиній сфері, де освічене «російське» суспільство могло служити народові, керуючись своїми ідеалами і лишаючись поза «обіймами» держави – в літературі та журналістиці» [3,137].

Перекладав М.Могилянський М.Коцюбинського віртуозно, бо «Ваші оповідання перекладати дуже легко (може через те, що я добре звик до Вашого стилю і т[ак]е і [н]ше)» [2, 460]. А «таке інше» – це науковий підхід. Так, М.Могилянський навіть прохав вислати французький переклад, бо це було дуже важливо для вивірення своїх текстів.

І М.Коцюбинський, і М.Могилянський щиро бажали один одному успіху на літературній ниві. Так, в грудні 1911 року М.Коцюбинський дізнається від М.С.Грушевського, що М.Могилянський вперше видав українською мовою своє оповідання «Стріл». Не маючи змоги прочитати його в рукопису, М.Коцюбинський все одно пише М.Могилянському підтримуючого листа, цілком впевнений, що успіх буде неодмінно. «Тішить мене дуже, що ті «голоси», які я старався збудити у Вас, врешті прокинулись, бо маю підстави сподіватися, що то хороші голоси, голоси художника... Справді, мені дуже приємно було довідатися, що Ви знов вернулись до белетристики, і ще приємніше, що до української.– Щиро вітаю Вас і обіймаю, як товариша по праці на одному полі, і сподіваюся, що перша спроба не буде останньою» [1, 307].

М.Коцюбинський знає, що успіх М.Могилянського – це успіх боротьби з собою, бо тільки переступаючи через свої страхи бути неприйнятним, можна було заявити про себе в українській літературі і набути професіоналізму, який М.Могилянській пізніше довів як честь в своєму одноіменному романі, написаному в 1929 році. Але це буде набагато пізніше, а поки що тільки побоювання: «Нема, дорогий Михайле Михайловичу, сонця, лірики та м'якого тону в моїх оповіданнях. На-

впаки, в них достать жорстокого тону. Треба Вам сказати, що всі вони дуже коротенькі, дія в них перенесена в глибину душі, а температура піднята до білого «калення», в якому вже й сонця не помітиш, бо воно здається гарячим...» [2, 434].

В свою чергу, М.Коцюбинський не один раз висловлює песимізм з приводу успіху своїх творів серед російської читацької публіки, але М.Могилянський незмінно відповідає йому подібним чином: «И вчера же мне один знакомый (б[ывший] член первой Думы Радаков) рассказывал о необычайном успехе Ваших рассказов. В довольно большом обществе в Крыму этим летом возникло желание «почитать». Р[адаков] согласился под. условием чтения чего-нибудь из классиков. И прочёл, не говоря, что читает, «На камне». Все пришли в восторг. Я уж и не знаю, почему такой художественный успех (а о подобном мне много раз с разных сторон рассказывали) не сопровождается и материальным успехом издания» [2, 428].

Крім того, М.Коцюбинський і М.Могилянський були ретельними критиками один одного. М.Могилянський був тонким цінителем творчості свого товариша: «З великим задоволенням читав я початок оповідання «Тіні забутих предків» – далі, здається, нема куди йти в тонкому артизмі» [2, 439]. Його критичні зауваження невимушені, думка летить за думкою наввипередки: «В дорозі» лучше первая часть – настоящая поэма, вторая – ядовитая сатира, такая реальная и жизненная. А совершенство целого в том художественном впечатлении, убеждающем неопровержимо в вечных правах «особистого, нечистого, звірячого...».

Кажется, это немного и вопреки намерениям автора (но художник, на счастье, всегда торжествует над его «намерениями»), ибо «особисте, нечисте, звіряче» относится у него и к поэзии Кирилла – Усти... «Особисте» Кирилла и Усти пусть и звіряче, но не «нечисте». И разве оно не более вечно, не более могуче, чем всё то, что из «суеты сует»?» [2, 369].

Є і досить дидактичні висловлювання: «Никак не могу разыскать 1-й части «Fata morgana». Помнится, и она мне нравилась, хотя и это не тот жанр, которого от Вас вправе требовать читатели. А вправе мы, читатели, от Вас требовать образного, объективного творчества, т[о] е[сть] самого высшего вида художественной работы» [2, 372]. Нам невідома реакція М.Коцюбинського на цю ескападу, але відомо, що він

дуже прихильно ставився до критичних здібностей М.Могилянського. «Коли дістану відбитки своєї повісті, пришлю Вам, що [6] було за що ляяти» [1, 353]. М.Коцюбинський навіть просить написати рецензію на збірку «Співи землі» ще одного чернігівця Михайла Жука. Але М.Могилянський – вимогливий читач – рецензію не написав, пояснюючи це так: «що я можу написати про книжку, яка не знаходить дороги до мого серця?» [2, 446]. М.Коцюбинський зрозумів і не став наполягати.

Цікавим є ставлення обох літераторів до творчості Володимира Винниченка. М.Могилянський більше сварить молодого тоді автора, а М.Коцюбинський мовчить, не відповідає, передчуваючи, мабуть, майбутній успіх В.Винниченка.

Сам М.Коцюбинський скаржився на російських критиків, з боєм сприймаючи «замовчування» перекладів своїх творів. «Журнали зовсім замовчали книжку, та й трудно сподіватися вже рецензії в них, коли книжка перестала бути новинкою. Через що ж се? Очевидячки, книжка видалась неінтересною, непотрібною. Не підійшов, значить, під смак російського читача. Мимохіть насовується паралель. Коли мої оповідання вийшли в німецькому перекладі, німецька критика гаряче привітала книжку, і не було, здається, видання, яке не помістило б рецензії. А книжковий ринок в Німеччині не те, що російський, там, у тій повіді всяких видань, легше загубитися. Те ж саме було в Швеції, в Польщі, в Чехії. Як бачите, мій песимізм має-таки підстави» [1, 254-255]. М.Могилянський, в свою чергу, дуже добре знає, як рецензія впливає на популярність письменника. Розрадою М.Коцюбинському були ті листи, де М.Могилянський цитує і критикує рецензії: «Кстати, сегодня в «Речи» рецензия, в общем благоприятная, хотя автор её и не удержался от соблазна наговорить ерунды и, что хуже того, не отметил и не оценил главных художественных достоинств писателя. И на всей рецензии (это моё субъективное впечатление) печать боязни услышать: ну что Вы там нашли в «украинской литературе?»» [2, 402].

М.Могилянський закоханий в творчість М.Коцюбинського. Починаючи роботу з новим видавництвом, він пише: «Думаю, «Знание» сделает большую ошибку, не взявшись издать томик Ваших рассказов: – Боже мой, чего они только не издают! Ваш же томик был бы украшением для издательства. Неужели люди до такой степени не имеют литературного чутья?» [2, 381]. Це – крик душі.

Готуючи нове видання, М.Коцюбинський і М.Могилянський вимагають один від одного щоденної, якщо не щогодинної праці, вичитуючи рукописи і коректи. М.Могилянському потрібен все новий і новий «хліб» для перекладів, навіть якщо оповідання ще не вийшли українською мовою: «З того часу, як Ви почали присилати мені рукописи, я всі вечори (себто весь вільний мій час) просиджував за переглядом перекладів. Як і кожному авторові, а значить і мені, грішному, хотілось мені, щоб переклади вийшли найкращими, і я бився над трудними місцями, часом недаремне. А коли одривався од тої роботи, то тільки на те, щоб прочитати коректу своєї книжки, що рівночасно з російською вийде у Петербурзі» [1, 251]. Іноді М.Коцюбинський навіть виправдовується через свою «бездіяльність», але тут він трохи кокетує, бо обоє вони працелюбні до нестями. «Я вже тиждень живу на Капрі, але весь час пройшов у мене дуже безладно, з великою утомою: тут був мій приятель, якого я мусив водити по Капрі – і через те не мав і хвилини вільної. Вчора мій приятель поїхав додому – і я сподіваюся, спочивши трохи, розпочати свій робочий сезон» [1, 307]. Вторить і М.Могилянський: «Ваше письмо всё привело в норму, и теперь, отложив всё прочее, буду спешить и спешить. Надеюсь наверстать потерянное время и во всяком случае уверен, что выпустим книгу задолго до весны» [2, 394].

І ще одне «болюче» питання. І М.Коцюбинському, і М.Могилянському було притаманна «інтелігентська» риса – протилежність «грошовим справам». Але видання приносили гонорари, хоч і невеликі. Їх треба було ділити. Вирішувалось це дуже просто. За «джентльменською угодою» гонорари ділили навпіл. Бо кожен саме в перекладах безсумнівно визнавав авторство один одного. І ніякі скрутні життєві обставини не дозволяли їм «образити» один одного ні на копійку.

Це трохи схоже на гру в шляхетність. М.Могилянський: «... мне было бы приятно, чтобы издание помимо художественно-морального интереса дало бы Вам и некоторую материальную выгоду; а «Знание» могло бы уплатить и некоторый авторский гонорар» [2, 379-380]. М.Коцюбинський: «Щодо «Знання», то я давно збирався написати Вам, щоб Ви брали собі все, що буде мені належати і не ділилися зі мною. Я хотів би мати тільки рахунок. Може не завжди будуть такі мізерні результати розпродажі книжки. Мені і так соромно, що я повинен Вам так багато, а виплата йде так поволі...» [1, 384-385]. М.Могилянський

здається більш розсудливим, він навіть героїчно бореться за визнання авторства М.Коцюбинського в перекладах: «Вийшла XII книжка, і я просив собі і Вам одержати гонорар. Але матері сказали (їй доручив я справу) у конторі, що гонорар належить одержати тільки мені, бо оповідання вже давно видрукувано у оригіналі і авторськ[ого] гонорару платити нема за що. Тоді мати одмовилась одержати гонорар для мене і пішла з контори, тільки взявши два примірника книжки. Я того дня ж написав до Ляцького (редактора) листа в сій справі, а 2/1 буду мати з ним розмову. Мені здається, що справа щасливо скінчиться і 2-го січня одержу гонорар для Вас і для себе (куди Вам його вислати?). Коли б ні, то буду від Вас просити листа з дорученням звернутись до літературного фонду з проханням посередництва. Бо так справи не залишу» [2, 455]. І 15 січня М.Могилянський відсилає «переможну» листівку про те, «що сьогодні одержав для Вас 70 карб[ованців] після цілої баталії [2, 456].

З листування можна побачити, як тягнулись один до одного ці письменники, прагнучи спілкування і розуміння: «Дуже, дуже жалкую, що не бачився з Вами. В листі трудно зробити те, що легко дається в розмові», – пише М.Коцюбинський в 1910 році [1, 217]. І бачились, і спілкувались в Чернігові, у Криворівні, куди М.Могилянський супроводжував М.Коцюбинського. у них було багато спільного, навіть доля виявилась до обох несправедливою. М.Коцюбинський дуже рано залишив цей світ. Михайлові Михайловичу Могилянському довелося набагато, на 29 років, пережити свого товариша. І не просто пережити, а пройти шляхом від щирого захоплення справою революційного оновлення до розгубленого розчарування, до згуби на вівтарі революції двох своїх дітей, до втрати свого місця в новому житті, до смерті в чужому краї і до забуття на багато років.

Михайлові Михайловичу Коцюбинському доля не дала пройти крізь подібні випробування. Він, його творчість, його оселя, його могила, його Чернігів і Україна – той вівтар, до якого українці приносять свої душі. Хотілось би сподіватися, що поряд з іменем Михайла Михайловича Коцюбинського українці увічнять і пам'ять про Михайла Михайловича Могилянського, якого з не меншою підставою можна назвати совістю нації.

Література

1. Коцюбинський М.М. Твори в шести томах / М.М.Коцюбинський. – К.: Видавництво АН УРСР, 1962. – Т. 6. – 492 с.
2. Листи до Михайла Коцюбинського : у 4 т. / упоряд. та ком. В.Мазного. – Ніжин, 2002. – Т. 3. – 480 с.
3. Скорик М. Українська інтелігенція: єдино можлива еліта? : проблеми суспільної репрезентації в Україні ХІХ ст. / М.Скорик // Розбудова держави. – 2000. – № 7-12. – С. 134-143.

«АДВОКАТ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА»: ВЗАЄМИНИ М.М.КОЦЮБИНСЬКОГО І М.Ф.КОМАРОВА

*Виступ на науково-практичній конференції
«Феномен Михайла Коцюбинського у
художніх вимірах українства», що відбулася
в Чернігівському літературно-меморіальному
музеї-заповіднику М.М.Коцюбинського 16-17
вересня 2009 року*

Для нього, як і для інших людей його покоління, українське слово було «єдине добро», «пам'ятка колишньої слави і запорука майбутнього розцвіту»...

М.Зеров

Історія української культури кінця ХІХ–початку ХХ століть позначена надзвичайною кількістю постатей. Цікаво те, що здається, всі ці люди жили однією великою громадою – такими щільними були їх взаємовідносини, прошиті родинними зв'язками, особистою дружбаю або приязню, численними листуваннями, зустрічами, фінансовими справами, а найголовніше, своїм українством. М.М.Коцюбинський в тодішній «сім'ї» української інтелігенції був підкреслено поважною постаттю. Сьогодні для нас М.Коцюбинський є центральною фігурою, призмою, через яку ми дивимось на оточуючих його людей і намагаємось визначити їх внесок в розвиток української культури.

Одним із оточення М.Коцюбинського був Михайло Федорович Комаров. Свідоцтвами їх взаємин є листи – одинадцять від М.Коцюбинського та шість від М.Комарова (можна додати ще 4 листи родинного характеру). М.Комаров був старший М.Коцюбинського на 20 років, а помер в один з ним рік. Здається, це збіг обставин. Однак відомий літературознавець Григорій Дем'янович Зленко вважає смерть М.Коцюбинського і Лесі Українки саме тими повштохами долі, що вибили М.Комарова з життя.

М.Ф.Комаров за фахом був юристом, одеським нотаріусом, а за покликанням – відомим українським мовником і бібліографом, безмежно закоханим в українську пісню, українське слово і українську книгу. В шлюбі з Любов'ю Болеславівною Грабовською мав вісьмох дітей, шестеро з них дожили дорослого віку, всі вони були виховані

в українському слові, а троє мали безпосереднє відношення до української культури. Галина, відома як Галина Комарівна, писала чудові вірші, Богдан професійно займався українською бібліографією, Юрій працював на Одеській кіностудії.

Найголовнішим є те, що М.Комаров зібрав на той час найкращу бібліотеку української книги. Він ретельно скуповував все, що видавалось в Галичині і в Росії. Виключно всі українські письменники були його адресатами і кореспондентами. Зараз його бібліотека зберігається як фундамент відділу «Україніка» Одеської державної наукової бібліотеки ім. М.Горького. Цікава доля архіву М.Комарова. Багатюще листування було загублене, розпорошене по всій Одесі. І першою знахідкою були листи саме від М.Коцюбинського, які увійшли у видання 1956 року і першими, таким чином, знайшли свого читача.

Велике зібрання україніки спонукало М.Комарова до ще одного виснажливого і високоінтелектуального виду праці – бібліографічної. Про М.Комарова – бібліографа написано багато. Слід згадати тільки те, в які часи все це діялося. Це були часи сумнозвісних Валуєвського циркуляру та Емського указу, через які все краще українське заледве не пішло у небуття. Своєю бібліографічною справою М.Комаров боровся з утисками царату. М.Зеров писав про М.Комарова: «Для нього, як і для інших людей його покоління, українське слово було «єдине добро», «пам'ятка колишньої слави і запорука майбутнього розцвіту» [2].

Активність і працьовитість М.Комарова вражала сучасників і спонукала діяти. В листі до М.Коцюбинського від 13 березня 1900 р. знаходимо: «Читав про нові Ваші оповідання і дуже радію за успіх їх в Галичині. Але чому ж Ви не дбаєте про те, щоб і на Україні випустить збірку Ваших творів? Таким авторам треба саме дбати про те, щоб випусти збірник своїх творів, а то оті маленькі книжечки так десь розгублюються і не звертають на себе уваги» [7].

Сам М.Комаров починав свою діяльність популяризатора з перекладу і видання маленьких науково-популярних книжок, які коштували копійки і були призначені для поспіль темного народу. Цікавий факт: в книзі «Леся Українка. Хронологія життя і творчості» Ольга Косач-Кривинюк пише: «1875 рік. Леся навчилась читати і самостійно прочитала першу книжку: Комаров Михайло «Розмова про земні сили» [4].

Відомо, що родини Комарових і Косачів пов'язувала дружба.

В зв'язку з цим згадаємо ще один цікавий факт з книги «Святиня» (історія могили Т.Г.Шевченка). Побувавши на могилі Т.Г.Шевченка, М.М.Коцюбинський написав начерк та зробив замальовку Шевченкової світлиці. Саме завдяки цим двом документам сучасні науковці встановили той факт, що рушник, який увінчує портрет поета, вишито руками Лесі Українки та її подруги Маргарити Комарової, дочки М.Ф.Комарова.

Неперевершеним є значення М.Комарова як «адвоката українського слова», що вмів провести через цензурний комітет найскандальніший твір. Для цього М.Комаров не шкодував сил, хоч не завжди все проходило вдало. Не витримали цензури альманахи «Розмова», «Запомога». На початку 1892 року М.Комаров пише М.Коцюбинському: «Діло, бачите, тож, що маємо видати в Одесі український літературний збірник «Запомога», призначений на користь голоднющим. Бажалось би, щоб збірник вийшов якомога більше розкішний і кращий. Тож обертаюся до всіх наших письменників і учених з проською допомогти в сій справі, і з тим же удаюся до Вас, шановний добродію, щоб Ви були такі ласкаві і прислали до збірника повість чи оповідання і декілька Ваших віршів...» [7]. Але «Запомогу» цензурою заборонено. В листі М.Комарова до Б.Д.Грінченка знаходимо таку скаргу: «Все, що хоч трохи нагадує народів про його колишню долю, та ще й на його мові – то все це у нас нецензурне» [3]. Але попри це – по дон-кіхотськи ламав перепони і рогатки цензури наскільки був спроможний.

З приводу публікації своїх творів М.Коцюбинський зв'язувався з М.Комаровим ще з 1890-х років. Для М.Коцюбинського це був важкий і водночас цікавий період життя: відвідини Львова, знайомство з І.Франком і М.Павликом. Це період надій і сподівань на можливість друкуватися «за кордоном» у «Правді», «Дзвінку», надії на те, що голос М.Коцюбинського як письменника буде почутий. В цей час М.Комаров підбадьорює М.Коцюбинського: «Добре робите, добродію, що допомагаєте «Дзвінку». Тепер так погано скрізь діло на Україні, що треба всім повертати на працю в Галичині – колись воно все те повернеться на Україну» [7].

М.Комаров стає посередником між львів'янами та М.Коцюбинським і в історії з повістю «На віру», дуже обережно пояснюючи авторові неможливість надрукувати її в «Зорі» та радячи передати повість в «Правду», яка не дотримується «кумедних поглядів як на моральність».

З міркувань цензури М.Комаров просить «викинути сцену стягання податків» із оповідання «П'ятизлотник» для друкування в Росії, а без купюр радить передати в галицькі видання.

М.Коцюбинський ретельно притримувався порад М.Комарова, який був для письменника безперечно авторитетною людиною. Досить відомим є той факт, що М.Коцюбинському завжди бракувало роботи, що тягло за собою матеріальні нестатки. І тут в пригоді стає М.Комаров. Через свого товариша А.Погибка М.Комаров знаходить молодому М.Коцюбинському роботу на філоксері в Бессарабії: «Чи немає часом у Вас вакантного місця по філоксері для одного дуже симпатичного чоловіка? Чоловічок сей – М.Коцюбинський – писатель український, молодий чоловік, дуже щирий...» [7].

Про «філоксерний» період життя М.Коцюбинського ми знаємо, а ось про «зимівлю» в Одесі між філоксерними сезонами дуже мало. Відомо, що в цей час М.Коцюбинського було прийнято до Одеської «Громади» і безсприяття М.Комарова, бо потрапити до цієї організації тоді було нелегко з міркувань конспірації. Із спогадів Є.Х.Чикаленка тогочасного активіста Одеської «Громади», дізнаємося, що якщо хоч би один з членів «Громади» голосував проти новачка, то його не приймали в організацію. Завдячуючи таким суворостям Одеська «Громада» була величезною (до 400 осіб) і дуже законспірованою. М.Комаров був в ній другою політичною постаттю. Подробиці про участь М.Коцюбинського в Одеській «Громаді» ще чекають свого дослідника. Пізніше і М.Коцюбинський, і М.Комаров стали членами «Братства тарасівців». Відомо, що в Одесі Є.Чикаленко активно фінансував публікації М.Коцюбинського в «Киевской старине», тут зародилось їх приязне товаришування. В 1906 році Є.Чикаленко запросив М.Коцюбинського на редакційну роботу в щоденну українську газету «Рада», що виходила в Києві. Обставини склалися так, що М.Коцюбинський відмовився і залишився в Чернігові. До речі, М.Комаров ледве не став чернігівцем. З листування Ганни Барвінок та Іллі Людвіговича Шрага відомо, що Комаров був одним із бажаних претендентів на хазяйнування на Хуторі Кулішівка. Але знов обставини завадили.

Треба додати ще одну справу, яка зробила честь Одеській «Громаді» і яку радо вітав М.М.Коцюбинський. Йдеться про створення чотири томного «Словаря російсько-українського» (Львів, 1893-1898), який вийшов під авторством М.Уманця (М.Ф.Комаров) і А.С.Спілки

(члени «Громади»). В листі до М.Комарова М.Коцюбинський висловив побажання створити «Громадою» українсько-російський словник. Це побажання здійснилося, але вже не працюю М.Комарова, а Б.Грінченком, який у 1902 році на прохання київської «Громади» почав роботу над «Словарем української мови».

Таким чином, запорука існування українського слова – співпраця письменника, майстра слова і популяризатора, захисника українського слова. Це добре розуміли і М.Комаров, і М.Коцюбинський. Це треба пам'ятати і нам.

Література

1.Гуменюк М.П. Листи Б.М.Комарова до М.П.Гуменюка / М.П.Гуменюк // Біля джерел української радянської бібліографії / М.П.Гуменюк. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 128-133.

2.Зеров М. Листи Я.Щоголева до М.Ф.Комарова / Микола Зеров // Українське письменство / М.Зеров. – Л., 2002. – С. 767-770.

3.Зленко Г.Д. Залишив нам у спадок / Г.Зленко // Слово і час. – 1994. – № 1. – С. 12-15.

4.Косач–Кривинюк О. 1875 / Ольга Косач-Кривинюк // Леся Українка. Хронологія життя і творчості / О.Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк, 1970. – С. 28.

5.Коцюбинський М.М. [До Михайла Комарова] / М.М.Коцюбинський // Твори в шести томах / М.М.Коцюбинський. – К., 1962. – (Листи ; Т. 5). – С. 29-30, 51-52, 55-56, 71, 95-97, 142, 155, 283, 291, 318.

6.Коцюбинський Ю.Р. М.Коцюбинський та «Братство тарасівців» / Юлій Коцюбинський // Український засів. – 1995. – № 7-9. – С. 72-77.

7.Михайло Комаров // Листи до Михайла Коцюбинського. – Чернігів, 2002. – С. 66-80.

8.Тарахан-Берега З. Лесині рушники / Зінаїда Тарахан-Берега // Святиня / З.Тарахан-Берега. – К., 1998. – С. 180-186.

9.Чикаленко Є.Х. Спогади (1861-1907) / Є.Чикаленко. – Нью-Йорк, 1955.– 504 с.

**«ВАШІ ТВОРИ ДАЮТЬ МЕНІ І ВІРУ, І НАДІЮ»:
ТВОРЧИСТЬ М.М.КОЦЮБИНСЬКОГО В ДОСЛІДЖЕННІ
Л.М.СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ**

Виступ на літературному вечорі «Модерний світ Михайла Коцюбинського», що відбувся у Центральній міській бібліотеці імені М.М.Коцюбинського 15 вересня 2009 року

...те, що Ви zostались задоволені моєю статтей – се страшенно втішило мене. Ви задоволені, – значить я зрозуміла Вас, а се найкраща нагорода.

З листа Л.М.Старицької-Черняхівської до М.М.Коцюбинського

Готуючись до відзначення цьогорічного ювілею Софії Русової і передивляючи її мемуари, ми натрапили на те місце, де вона з особливою теплою пише про Л.М.Старицьку-Черняхівську (йдеться про часи Першої світової війни): «Війна, яку великий князь Миколай Миколайович оголосив як визвольну для всіх пригночених народів, почалася для нас з заборони часописів, місячників, зруйнування Галичини та незвичайного запобігання уряду перед Польщею. Скоро стали з'являтися заложники з Галичини, і оповідали, що там робилось тоді на українських землях, що дозволяло собі російське військо, як руйнували всі культурно-національні здобутки. Та й у центрі України військовий уряд і адміністрація тримали заложників – галичан по тюрмах, арештованих українських діячів з Галичини відвозили на Сибір і тримали там в неможливих умовах.

От у цей момент і виступила до роботи Людмила Михайлівна Старицька-Черняхівська. Вона не хотіла слухати про жодну політику, вона тільки бачила перед собою тих галичан, яких звикла вважати за братів, яким раніш доля краще усміхалась, аніж нам, щодо національної волі, братів, які багато чого могли навчити нас. І ось тепер вони — жертви війни, обідрані, голодні, змучені жорстоким поводженням. Треба було зараз же їм допомогти, щоб вони якнайкраще побачили, що в Києві вони мають братів-українців. І Людмила Михайлівна зорганізувала жіночий гурток і почала сама ходити від одної адміністративної установи до другої. Треба було вирвати галичан з в'язниці, розмістити декого по

приватних помешканнях українців. Рівночасно з усім цим клопотом і працею Людмила Михайлівна провадила український шпиталь в колишньому помешканні Українського клубу... Там українські вояки знаходили не тільки лікарський догляд, а й найкращі санітарні умови, добру харч (бо це був один з небагатьох шпиталів, де адміністрація не тільки не розкрадала коштів, а ще свої гроші вкладала); вони мали там теж і моральну підтримку: їм читали, влаштовували світляні картини, концерти, неграмотних вчили української грамоти. Звісно, це все був той невмирущий український романтизм, про який Шевченко так гарно сказав:

Воно тебе в Сибір водило,
Воно тебе весь вік дурило,
Приспи його і занехай...

Людмила Михайлівна була занадто перейнята шляхетним романтизмом, щоб його приспати. Навпаки, вона по своїй волі сама дійшла заради нього до Сибіру: поїхала туди рятувати в цій безнадійній країні «наших» галичан, українців, яких евакуювали туди масами. ...Вона вміла працювати для громадянства, її праця завше давала позитивні конкретні наслідки (шпиталь, зразковий притулок для сиріт та ін.). Коли українське громадянство переживало якесь лихо, коли потрібна була активна допомога, Людмила Михайлівна запалювалась якоюсь фанатичною енергією, і ніякі перешкоди не могли зламати її твердої волі» [6]. Цей уривок спонукав на вивчення матеріалів про цю незвичайну жінку, тим більше, що її життя перетиналось з життєвим шляхом М.М.Коцюбинського.

Ім'я Л.Старицької-Черняхівської із забуття виринуло за часів перебудови. Відома її автобіографія, біографічні розвідки Юрія Хорунжого та Віктора Заруби. В 2000 році в серії «Бібліотека української літератури» вийшла збірка вибраних творів Л.М.Старицької-Черняхівської. Деякими штрихами окреслимо її біографію. Народилась в 1868 році в сім'ї відомого літератора і громадського діяча Михайла Петровича Старицького і Софії Віталіївни Лисенко – рідної сестри композитора Миколи Лисенка. «І ні одного «рабочего от станка» серед родичів!», – з іронією писала вона в 1928 році. Рідною українською мовою спілкувалась змалку в батьківській сім'ї. Навчалась в пансіоні і гімназії.

Грала в театрі, писала літературні твори різних жанрів – вірші, прозу, п'єси. Створила молодіжний літературний гурток «Плеяда».

Цей період пов'язаний з Лесею Українкою, з якою приязно товаришувала. Далі – шлюб з лікарем Черняхівським, народження бажаної дочки Вероніки, майбутньої поетеси, яку спіткала тяжка доля репресованої.

Громадська діяльність вражає своєю масштабністю: участь в Товаристві українських поступовців під час Першої світової війни, діяльність в Секретаріаті освіти при Центральній Раді, за гетьмана Людмила Михайлівна очолювала Український клуб, а за часів Директорії була в Національній раді українських жінок.

В 1920 році мала змогу разом з урядовцями УНР виїхати за кордон, але повернулася в Київ. Куди і навіщо? (це риторичне питання з її начерку «Навіщо».) Слугувати Україні! Але не так сталося, як гадалося. Однією іронічною строкою пише вона про подальше своє слугування Україні, тепер радянській: «і тур мене мотав, і лось бив, і вепр мені чи півбока не одірвав...» [1]. Останнє її поневіряння – арешт її, 73-річної, в 1941 році за обвинуваченням в «германофильских настроениях», висилка і смерть в «телячому» вагоні. Де її могила – невідомо.

Але повернемося до кращих часів Людмили Михайлівни. С.Ф.Русова згадувала: «Та ще у Людмили Михайлівни було щось дуже кохане, що й було її життєвим фібром, це – літературна творчість» [6]. І не могло бути інакше, бо жила в оточенні таких людей, які є стовпами української культури: батько М.Старицький, М.Драгоманов, Павло Житецький, П.Чубинський, В.Антонович, С.Русова, Тадей Рильський, Олександр Кониський, Микола Лисенко, Косачі, Марко Кропивницький, М.Садовський, Марія Заньковецька, І.Карпенко-Карий та багато інших.

Сьогодні хотілось би згадати те, що Людмила Михайлівна стала автором першої розвідки творчості М.М.Коцюбинського, яка вийшла 105 років тому в часописі «Киевская старина» у вересневому і жовтневому випусках. Тоді ця стаття справила враження. Про це є свідчення і в чотиритомнику «Листи до Михайла Коцюбинського». Михайло Михайлович одержав від Людмили Михайлівни 40 примірників «Киевской старины» з цією розвідкою і розіслав багатьом своїм кореспондентам. Деякі з них просто дякували за це Михайлові Михайловичу, а деякі давали свої характеристики.

В січні 1907 року Михайло Михайлович одержав листи від Володимира Гнатюка і Михайла Могилянського. В.Гнатюк пише: «На мою

думку, стаття трохи заскучна і задовга; вона повторюється, і якби ті повторення викинути, то стаття, певно, зникла би. Крім того, на багато її поглядів не можна згодитися; приміром, «Дорогою ціною» написано дуже гарно, а вона відмовляє сьому оповіданню артистичної вартості; так само із чистого незрозуміння вважає «Посла від чорного царя» за анекдот і ще кілька інших таких речей. В усякім разі, вона дала почин до розбору Ваших оповідань, що буде дуже добре» [3].

Ще «кращий» відгук у шановного М.М.Могилянського (1910 рік): «А «опыт критического очерка» меня не удовлетворил (даже никак не дочитаю). Может быть, правильно и умно объясняет Л.Старицкая, в чем прелесть «картинки весеннего утра в саду», как она глубоко верна, в чем ее художественность... Но эти объяснения скучные, а читая «картинку», наслаждаешься, точно переживаешь это «весеннее утро»... Непосредственное наслаждение выше объяснения его содержания!» [4].

Відома відповідь Михайла Михайловича на лист В.Гнатюка: «Стаття д.Черняхівської все-таки доволі цікава. Одно мені не подобається – дуже хвалить. А я більше люблю літературу, ніж власну амбіцію» [2].

Що писав Михайло Михайлович Коцюбинський самій Людмилі Михайлівні з приводу її начерку ми не знаємо, але сама вона в своїх листах пояснює Михайлу Михайловичу мотиви своєї роботи (1910 рік). «Не думайте тільки, що я побільшила літературну вартість Ваших творів, – я писала тільки так, як воно одбилося моему серці. Нема нічого дивного в тім, що може не на кожного Ваші твори справляють однакове вражіння. Мені навіть доводилось зустрічати таких осіб, що дуже дякували мені за раду прочитати Вашу «Fata-morgan'u», що вони страшенно втішились, читаючи її і страшенно сміялись! Що робити? Кожен письменник має вельми обмежене коло читачів. Читають його, даймо багато, а розуміють тільки ті, що самі пишуть або мають нахил до літератури. Все те рідні душі, та їх небагато... Ви задоволені, – значить я зрозуміла Вас, а се найкраща нагорода. Ніякий з мене не критик, просто постаралась віднести скільки могла совісловно до справи. Ви б знайшли свого критика і, певне, кращого, тільки знаєте коли? після Вашої смерті. Отоді б кожне розібрали б всі Ваші твори по словечку, завважили б всю їх літературну красу і таке інше. Та ще б зітхали: «кого ми втерjali». Комічна історія, але й досі вона живе та й живе! Мені це

противно завжди було. Річ не в похвалі, – автор сам краще всіх знає, коли він написав гарно, а коли погано, але йому приємне й за життя знати й почувати, що його розуміють, його почувують. Коли автор не чуває сердечного зв'язку між собою і своєю аудиторією, – то пригадає і бажання писати. Щодо мене, то можете бути певні в тому, що мене радує так само, як би це був і мій власний, кожний хороший твір, що виходить з-під Вашого пера. Мене радує тонка краса і гармонія Ваших легких образів, мене радує теплота і ніжність Вашої чулої душі. Хоч риси ці всі не мої, хвала тому, що вони існують в світі. Але звичайно: «не нам, не нам, но имени Твоему» [5].

Наступний лист, написаний через півроку, вже без ліричних відступів і реверансів пояснює дійсну мету роботи Л.Старицької-Черняхівської: «Наука, література, музика, взагалі всі здобутки творчості людського духу складають національні святощі кожного народу. Кожна інтелігентна нація пишається своїми вченими, письменниками й музиками. Гарзд. Що ж бачимо в нас? Ваша «Фата-Моргана» сповнила моє серце власне тією ж національною гордістю: цей високохудожній твір наш, мій. Він нібито належить і мені. Як мати тішитися поспіхом своїх дітей, так, звичайно, тішиться й кожен інтелігентний народ творами своїх поетів. Прочитавши «Фату-Моргану» Вашу, я першим ділом кинулась по дачах ділитись своїми враженнями і дати книжку прочитати. Читаю «Раду», придивляюсь, чекаю, коли ж появиться місячний огляд журналу, коли ж згадають про цей твір. Російська література де там як багатша за нашу, а надумається ще там Андреев або Горький щось написати, – вже звістки по всіх часописах. У нас видрукована річ, така видатна – і нічого. Як ще Шевченко писав: «Ніхто й не бовкне» (здається так). Нарешті злість мене взяла, іду в «Раду» і питаю: «Панове, та чи ж ви читали «Фата-Моргану?» «А читали». «Чому ж ніхто нічого не напише» «А... то десь поїхав той наш співробітник, що пише огляди, у Крим». І більш нічого. Байдужість, да така байдужість, що обурює і серце все переверта.

Коли Винниченко напише свої погляди на це остопроклятіле полове питання, – фельетони, думки, розправи, відчити. Бо це й ім дошкуляє, проходить крізь їх грубу шкуру до печінок, а тут – байдужість. Ні радості, ні захвату, ні обурення, а просто сіра байдужість; щось таке тупе, некультурне, животне» [5].

Ось чому Л.Старицька-Черняхівська і замислила написати саме

такий начерк – емоційний, з одного боку, і дуже кропотливо-пояснюючий, з другого боку. Такий собі жіночо-педагогічний підхід. Але і це все – тільки зовнішній шар. Якщо б критики Л.Старицької-Черняхівської дали собі працю уважніше опрацювати начерк, то побачили б, що матеріал викладено досить логічно і за певною схемою. Стаття, яка розкриває модерний характер творчості М.Коцюбинського, саме ця стаття є теж витвором модерної критики.

Що таке модернізм? В чому полягає модернізм схеми Л.Старицької-Черняхівської? Модернізм на місце позаестетичної утилітарно-раціональної методології вводив творчу інтуїцію, втаємничення у сутність буття, спирався на засади «філософії життя». Умовно начерк поділяється на дві частини. В першій йдеться про психологічні основи таланту, в другій окреслюються риси талановитої прози. Талант письменника, за Л.Старицької-Черняхівської базується на специфіці пам'яті обдарованої людини. По-перше, це пам'ять на образи, що дає життя (тут розбирається «Цвіт яблуні»), по-друге, це пам'ять на образи, породжені словом (йде розбір начерку «На крилах пісні»). «Слова песни, чужие слова приводят поэта в такое возбужденное состояние, что он не только видит все события, о которых говорит песня, он переживает их, он переживает каждый оттенок чувства героев, вызванных к жизни его собственной фантазией» [7]. Далі чітко викладається основне положення першої частини начерку – специфічне образне мислення талановитого письменника дає йому здатність переживати свої твори як реальність, коли породжені автором герої і образи керують почуттями автора.

Друга частина начерку – риси талановитої прози – виявляються за Л.Старицькою-Черняхівською і за законами буття, в зовнішній і внутрішній формах. Зовнішні форми це яскравість і мистецькість. Яскравість визначається Л.Старицької-Черняхівської як здатність викликати у читача образи, адекватні образам дійсності. В цьому сенсі їй вважається неперевершеним талант М.Коцюбинського зображувати словом картини природи. Авторка наводить різноописи весняного і літнього ранку, світанку в полі і в степу, бурі в новелі «На острові». Мистецькість Л.Старицька-Черняхівська визначає як музичність і художність. Художність твору – це здатність викликати зорові образи у читача. Вони, на думку авторки, переважають в прозі М.Коцюбинського. Музичність – це здатність твору викликати слухові

образи, які у М.Коцюбинського виражені в музичності мови.

Авторка дуже професійно розбирає специфіку ритму, темпу, тону і тембру прози М.Коцюбинського. Як дуже специфічне виділяє вона мінорну тональність творів М.Коцюбинського. Як приклад наведемо розбір однієї з фраз М.Коцюбинського: «Чорні думи, горе серця крутяться тут над головою, висять хмарами, котяться туманом, і чуєш коло себе тихе ридання, немов над вмерлим». Чувствується внаслідок підйому тона, словно последняя вспышка чувства, и затем она постепенно угасает, и заключительные слова фразы звучат как тихий замирающий рефрен » [7].

Внутрішні форми талановитої прози вона поділяє на внутрішні форми слова і внутрішні форми тексту. «Внутрішні форми слова» (цей термін Л.Старицька-Черняхівська бере у А.Потебні) – це народність мови і народність стилю. «Если для произведений строго-научных еще мог бы служить какой-либо всемирный язык, то материалом художественной речи всегда будет язык народный, в каждом слове которого отразилась жизнь столетий, в каждом обороте которого чувствуется дух народа, создавшего его. Пока существует в мире поэзия, до тех пор будут жить в мире языки» [7].

Щодо стилю: «У Коцюбинского есть именно своя манера расстановки частей предложения, придающая его речи особый, мягкий, певучий, слегка печальный оттенок. Каждая фраза как-бы ступенька к концу. Она не отчеканивается, в ней нет резкой определенности. Одна за другою льются они плавно и мерно, оставляя в душе впечатление тихой, минорной мелодии». «И этот тон, напоминающий задушевную, стиха – печальную украинскую песню, придает стилю автор чисто национальный характер» [7].

Внутрішня форма тексту – це розвиток інтриги. За Л.Старицькою-Черняхівською, він може йти двома шляхами. Перший – коли інтрига будується на тасуванні випадковостей як заманеться автору з метою догодити читачеві. Так створюється, на думку автора, бульварна література, до якої вона відносить і деякі твори М.Коцюбинського. Ця частина нарису, здається, і викликала обурення у В.Гнатюка. Другий шлях розвитку інтриги твору – це її саморозвиток на основі внутрішньої логіки як самого твору, так і життя людського взагалі. В цій частині визначаються найкращі, з погляду Л.Старицької-Черняхівської, твори М.Коцюбинського – «Fata morgana», «Лялечка», «На віру»,

«Пе-коптьор», «Для загального добра». Л.Старицька-Черняхівська: «Казалось-бы на первый взгляд, всякое поэтическое произведение просто выливается из души поэта, а между тем оно создается по строгим законам логики. Автор, быть может, и сам не дает себе отчета в строгой обдуманности своей работы, но этот процесс обдумывания, взвешивания всегда предшествует той части процесса творчества, при помощи которой художник переносит во внешний мир уже созревшей в его душе произведение» [7].

Заклучним аккордом всього начерка є визначення Л.Старицькою-Черняхівською ідеї творчості М.Коцюбинського, його новаторського внеску в розвиток літератури: «Картины жизни, которые воспроизводит перед нами Коцюбинский, изображают и людей, страдающих пассивностью, и людей, одаренных якобы злой волей, которые своими поступками разбивают жизнь окружающих; и людей ленивых, нерадивых, которые своей инертностью губят и свою жизнь и жизнь близких им людей. И странное дело! Все эти личности изображены автором правдиво, во всей их непривлекательной наготе, а между тем они не вызывают в нас осуждения»[7]. У М.Коцюбинського, з погляду Старицької-Черняхівської, «нет виновных, есть только несчастные». «С чисто материнской любовью относится Коцюбинский к людям, и эта всепрощающая любовь обуславливает основной тон настроения его, – печальный, но примиренный. Ему чужды гнев бичующего пророка, острый сарказм сатирика, ирония пессимиста» [7].

Пробудити сплячу, байдужу до всього, українську людину – мета Л.Старицької-Черняхівської. Читаємо в листі до М.Коцюбинського: «груба юрба» «не цинить нічого, бо нічого не розуміє, вона не може захопитись нічим високим, прекрасним, бо воно їй неприступне... Ось в чім смерть. Для кого ж працювати, писати, творити? В останню ніч свою, може годин за 8 до смерті, тато сказав мені: «Ну що таке надія? До останньої хвилини не кидає вона людини». І часто згадую я ці слова, і вірую Господі і сподіваюсь. Ваші твори дають мені і віру, і надію» [5].

Література

1. Автобіографія Людмили Старицької-Черняхівської / Л.М.Старицька-Черняхівська // Слово і час. – 1997. – № 2. – С. 32-35.
2. Коцюбинський М.М. [До Володимира Гнатюка] / М.М.Коцюбинський // Твори в шести томах / М.М.Коцюбинський. – К. : Видавництво АН УРСР, 1962. – (Листи ; т. 6). – С. 38.
3. [Листи Володимира Гнатюка] // Листи до Михайла Коцюбинського : у 4 т. – Ніжин, 2002. – Т. 1. – С. 270-271.
4. [Лист Михайла Могилянського] // Листи до Михайла Коцюбинського : у 4 т. – Ніжин, 2002. – Т. 3. – С. 370.
5. Людмила Старицька-Черняхівська // Листи до Михайла Коцюбинського : у 4 т. – Ніжин, 2003. – Т. 4. – С. 127-136.
6. Русова С.Ф. Мемуари. Щоденник / Софія Русова.- К. : Поліграфкнига, 2004. – С. 170-172.
7. Старицкая-Черняховская Л.М. Коцюбинский : (опыт критического очерка) / Л.М.Старицька-Черняхівська // Киевская старина. – 1906. – Т.ХСІV.
8. Хорунжий Ю.М. Людмила Старицька-Черняхівська: лицарка честі і праці / Ю.М.Хорунжий // Шляхетні українки : есеї-парсуни. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2004. – С. 23-70.

**«СВОЇМ ЖИТТЯМ Я НЕВІЛЬНО ГРАЮ
РОЛЮ В ЖИТТІ ДРУГИХ ЛЮДЕЙ, МЕНІ
НЕВІДОМИХ»: ДО ІСТОРІЇ КРИТИЧНОЇ
СТАТТІ М.М.КОЦЮБИНСЬКОГО
«ФІЛЯНСЬКИЙ. ЛІРИКА»**

*Виступ на конференції «Чернігівщина кінця
XIX–початку XX ст. та Ілля Шраг», що відбулася
в Чернігівському літературно-меморіальному
музеї-заповіднику М.М.Коцюбинського 27
вересня 2011 р.*

Не буває поганої критики і хорошої літератури. Як поганої літератури, але хорошої критики. Сполучені посудини. Похвала розслаблює, критика, навіть несправедлива, мобілізує, дає поштовх для вдосконалення. Критична стаття-випробування для критикованого і для критика. Випробування на хист і характер. На чуття істини. Так, поетів більше, як поезії, поезії більше, як розуміння.

В. Базилевський

Наприкінці 1904 року, як відомо, під тиском революційних сил уряд Російської імперії пішов на деякі поступки громадянству. Між іншим було переглянуто і розпорядження про обмеження українського друкованого слова. Завдяки Меморандуму Академії наук «Об отмене стеснений малорусского печатного слова» від 18 лютого 1905 року українська інтелігенція дістала право на вільний друк, яким одразу ж і скористалася. Вже в 1906 року українська книга була представлена 116 назвами. Однією з них була «Лірика» Миколи Філянського. Як писав М.Коцюбинський, книга, «видана прекрасно на дорогому гарному папері» в московській друкарні І. Холчева та К ° [12, 42; 13,181].

Історія зберегла декілька схвальних відгуків відомих українських письменників Олени Пчілки, Гната Хоткевича на поетичну збірку М.Філянського [20, 4]. Одним із перших читачів «Лірики» став М.Коцюбинський – на той час найавторитетніший український пись-

менник, неперевершений естет і визнаний майстер витонченого слова. Зовсім несподівано для себе, М.Коцюбинському довелося стати критиком «Лірики» на сторінках відомого часопису «Літературно-наукового вісника» (далі ЛНВ).

Наприкінці 1906 року часопис «переїхав» з Галичини до Києва з метою розширити територію впливу на читацьку аудиторію [2, 17]. Очільник «ЛНВ» М.Грушевський в листі від 19 грудня 1906 року звернувся до М.Коцюбинського: «... міцно числю на близьку участь Вашу в «Літературно-науковому віснику»... На що міг би я надіятись від Вас? Чи маєте щось з белетристики, чи, може, яку статтю на біжучі теми? Може, мали б Ви охоту давати рецензійки на українські видання?» [14, Т. 2, 78].

Не відповісти М.Грушевському позитивно М.Коцюбинський не міг хоч би із почуття обов'язку перед редакцією «ЛНВ». З листа члена редакційного комітету В.Гнатюка, датованого 23 квітня 1906 року, дізнаємося: «редакція постановила визначити Вам надзвичайний гонорар – якого ніхто не дістає більше» [14, Т.1, 260]. На тлі постійного безгрошів'я це було дуже важливо для М.Коцюбинського. У його відповіді В.Гнатюку від 31 квітня того ж таки року зазначалось: «Дуже велику приємність зробила мені редакція «Л-н в» своєю постановою, і то не тому, щоб я був такий ласий на гроші. І коли напишу щось для «Вісника», то знов-таки через те, що почуваюся до обов'язку виконати свою обіцянку» [11, Т.6, 19]. Очевидно, будь-яке доручення редакції М.Коцюбинський виконав би беззаперечно. Прохання М.Грушевського не забарилось: «До редакції посылаю Вам книжку Філянського; рецензію прошу прислати не пізніше дня 29-30 грудня» [14, Т. 2, 78].

Завдання від М.Грушевського М. Коцюбинський отримав у дуже складний час: «Останній місяць я остільки був зайнятий, що за справами й світу не бачив; залишив листування з найближчими людьми, не читав навіть нічого, а се для мене велика вже кривда. Багато клопоту мав я останніми часами з організацією «Просвіти» в Чернігові, вся справа звалилася якось на мої плечі, мусив бігати в поліцію, вести розмови з людьми, писати, друкувати, розсилати і т. ін. А тут ще наспіла судова сесія, і я попав в число присяжних суддів і зопсував украй свої нерви» – писав він у листі до А.Чайковського від 24 грудня 1906 року [11, Т. 6, 36].

У січні 1907 року М.Коцюбинський озвався на книгу М.Філянського негативною рецензією. Завдяки авторству М. Коцюбин-

ського, рецензія надовго пережила і «Лірику», і самого М.Філянського. Її з різними цілями використовували і в дорадянському, і в радянському, і в пострадянському літературознавстві. Для того, щоб «додавити» поета М.Філянського разом з його містичними нахилами та зробити статтю М.Коцюбинського зразком антиклерикальної боротьби в літературі і, навпаки, для того, щоб дорікнути М.Коцюбинському за його недбалість в оцінці таланту М.Філянського і захистити поета від несправедливих нападок. До боротьби за М.Філянського в різні часи долучилися відомі літератори – Гнат Хоткевич, Микола Зеров, Ігор Качуровський, Іван Дзюба, Валерій Шевчук, Яр Славутич, Михайло Наєнко та інші [5; 9; 10; 15; 16; 20].

Здавалось, час розставив усе по своїх місцях. Поет М.Філянський повернувся із небуття, М.Коцюбинський був і на всі часи залишиться незаперечним авторитетом в галузі красного письменства. Але все ж таки хочеться долучитися до дискусій навколо його рецензії і з'ясувати деякі моменти, що залишились поза літературними баталіями. Чому завжди бездоганно ввічливий і позитивно налаштований М.Коцюбинський дозволив собі такий нищівний тон? Звідки той біль, що проривається крізь глузливі слова рецензії? Який сенс мала ця публікація для самого письменника і який потаємний зміст вона приховує? Чому, нарешті, ця стаття залишилась першим і останнім критичним матеріалом, що вийшов з-під пера М.Коцюбинського?

Читацький досвід письменника та його літературний смак давали можливість навіть у дуже стислих рамках обставин і часу, навіть при поганому самопочутті робити такі критичні висновки, яким ми не маємо підстав не довіряти. М.Коцюбинський добросовісно виклав на папері свої враження від прочитаної збірки ліричної поезії М.Філянського.

Уже 31 грудня 1906 року секретар редакції «ЛНВ» надіслав М.Коцюбинському повідомлення про отримання його рукопису [14, Т. 3, 140]. У січні наступного року в першій книзі нового київського «ЛНВ» було надруковано рецензію, з приводу якої навіть у завжди дуже критично налаштованого В.Гнатюка у листі від 7 лютого 1907 року вихопилось: «Але Ви знищили Філянського!» [14, Т. 1, 274].

Солі і перцю в рецензії дійсно занадто багато. Автор писав: «Ми уважно переглянули книжку д. Філянського і мусимо признатися, що легше перейти велике, тільки що з'оране поле, раз у раз спотикаючись

на грудках, ніж перехопитись через білу пустиню тої книжки, з піскуватими кучугурами віршів» [12; 13].

Критика дійсно нищівна. Іронія М.Коцюбинського спрямована проти хибного намагання незрозумілими словами-символами, які до того ж безкінечно повторюються, проілюструвати свої ліричні настрої. Рецензент вважав за сором звертатися таким чином і до Бога, і до людей. М.Коцюбинський не пробаचाє поетові таких необережних і невинуватих експериментів зі Словом.

Цілком природно припустити, що критика поважного письменника вразила М.Філянського. Побічно про реакцію поета можна судити з того, що друга його книжка «Calendarium» вийшла тільки через п'ять років після «Лірики» в 1911 році, а третя, остання, аж у 1928 році. До рекомендацій і порад М.Коцюбинського автор все ж таки прислухався: перо М.Філянського стало більш вправним.

Рецензія М.Коцюбинського не справила негативного враження на сучасників. Вочевидь, натовді до таких речей ставились набагато простіше. Довіряючи критичному перу М.Коцюбинського, того ж таки 1907 року, просили у нього рецензії Х.Алчевська та А.Чайковський. Про це свідчить, наприклад, лист Х.Алчевської написаний у березні-квітні 1907 року: «Дозвольте мені заслати свій збірник, що тільки недавно був виданий москалями на українській мові. Роблю се, не маючи претенсії примушувати Вас розглядати його, бо я – авторка починаюча та ще й, може, кину «творити» (може, так буде ліпше?), то ж не варто на мене буде гаяти час, але ж мені хтілося б лише дати Вам доказ, що в сей мент читачка, яка захоплювалася Вашими оповіданнями, згадує про Вас і намагається висловити Вам свою пошану. Високо поважаю Вас, як людину, напоєну гармоніями, що дає змогу й іншим переноситись душею в світ південної поезії й плескоту хвиль. Вибачайте, якщо будете, не задовольняючись формою та змістом мого збірника, перетерплювати невимовні естетичні муки! Добродій М.Вороний може посвідчити, що я ще не мала часу виробити снагу літературну» [14, Т. 1, 26].

М.Грушевський також продовжував надсилати М.Коцюбинському книги для рецензій. В листі від листопада 1908 року читаємо: «Я казав послати Вам до рецензії Черкасенка. Чи можна се робити й частіше? Чи не мали б охоти писати статей на теми суспільні і літературні?» [14, Т. 2, 89]. Таким чином, авторитет М.Коцюбинського-критика залишився непохитним.

Яке ж місце зайняв поет М.Філянський в українській літературі? Ось яку оцінку дав його творчості відомий літературознавець О.Білецький. У праці «Двадцять років нової української лірики (1903-1923)» вчений відзначає певне самовиключення М.Філянського із суспільно-літературного процесу: поету для існування не потрібна широка читацька аудиторія, не потрібна також підтримка «журнальних гуртків». Поет не зраджує раз і назавжди обраним темам та формам віршування: «Філянський пройшов якимось бистроплинно, не лишив після себе наступників» [1, 25].

Розглянемо ще один аспект проблеми. М.Коцюбинський не був професійним критиком. Але як літератор мав свою визначену думку щодо теорії і практики літературної критики. Сучасну письменникові теоретичну думку було представлено у викладах І.Франка та М.Євшана. Перший пропонував критикові перевтілитись у читача та в оцінці твору йти за естетичним задоволенням. Відомо, що статтю І.Франка «Із секретів поетичної творчості» (1898 рік) М.Коцюбинський вивчав. Виходячи з його естетики, можна зробити припущення, що він став її прихильником. «Питання про відносини штуки до дійсності, про причини естетичного вдоволення в душі людській, про способи, як даний автор викликає се естетичне вдоволення в душі читачів або слухачів, про те, чи у автора є талант, чи нема, про якість і силу того таланту, – значить, і про те, чи і наскільки тенденції авторові зв'язані органічно з виведеними в його творі фактами і впливають із них? Буде се задача, може, і скромна, та проте дуже важна, бо, тільки зробивши оту роботу, можна знати, чи можна на підставі якогось твору робити якісь дальші висновки про соціальні, політичні чи релігійні погляди автора, чи, може, сей твір, як недоладний, треба без дальшої дискусії кинути між макулатуру» [19, 258]. Здається, що М.Коцюбинський, взявшись за критичне перо, мав за взірць саме ці Франкові настанови.

Дійсно, було б незрозуміло, якби М.Коцюбинський як критик не керувався б своїм розвинутим естетичним смаком. Він не міг відкинути свій літературний досвід, не міг вжитися в автора настільки, щоб «бачити не тільки те, що написано і видруковано, але й те, що поза ним тільки починається, те все невисказане, що домагалось тільки у творця свого втілення в образи і пробивається поміж стрічками, чути весь час укриту, потенціальну силу твору, його пафос». Остання цитата взята з відомої роботи М.Євшана «Суспільний і артистичний елемент

у творчості», написаної в 1910 році [6, 635]. Саме за таке «невходження» в душу автора дорікали М.Коцюбинському пізніші його критики – Г.Хоткевич та В.Шевчук [20, 4]. М.Євшан доводив, що «критикові треба позбутися самого себе, опорожнити себе, щоб зробити місце тим найрізномоднішим враженням. Щоб бути правдивим в малюнку чужої душі, він сам мусить бути нігілістом, нічого свого не мати... Ніякий вирок тоді не буде нас обіжати, бо буде збудований на тверезому ґрунті: на пережитті того самого, що переживав творець» [6, 635]. Здається, що М.Коцюбинський не поділяв такої точки зору. Він мав право сподіватися на елементарне читацьке задоволення від прочитання книги, але натомість вона викликала в нього роздратування.

Необхідно спростувати і закид про те, що М.Коцюбинський не був професійним критиком і тому не мав права писати рецензію. Річ у тім, що письменник серйозно ставився до літературної критики, своєрідно розумів її завдання. Вони полягали зовсім не в тому, щоб когось образити або похвалити. А сучасна йому літературна критика власне до того й зводилася. У листі до А.Чайковського від 18 лютого 1907 року він писав: «Властиво – у нас поважної критики майже нема – і щодо мене, то я цілком на холодно беру, коли мене хвалять або лають. Пишеш через те, що маєш потребу писати, хочеш, щоб вийшло найкраще, – і в тому і своя радість і своє горе» [11, Т. 6, 41-42]. А в листі до В.Гнатюка від 30 грудня 1906 року з приводу розвідки Л.Старицької-Черняхівської зазначалось: «Стаття д.Черняхівської доволі цікава. Одно мені не подобається – дуже хвалить. А я більш люблю літературу, ніж власну амбіцію» [11, Т. 6, 38].

Водночас М.Коцюбинський розумів, що трапляються ситуації, коли міркування об'єктивності відходять на другий план. Показовою є історія з поетичною збіркою друга-художника М.Жука, якому М.Коцюбинський допоміг видати збірку і надіслав її петербурзькому критикові М.Могилянському, хоча й усвідомлював, що вірші М.Жука слабкі. В листі від 4 травня 1912 року М.Могилянський відмовився від рецензії: «Писати можна тільки про те, що має визначний інтерес хоча з якого-небудь боку. Написати ж тільки те, що книжка не має доступу до серця – перш усього се і авторові не дуже приємно, а друге і редактор усякий скаже, що про таку книжку не варто й писати» [14, Т. 3, 446]. Відповідь М.Коцюбинського вельми показова: «Я цілком розумію Вас, що не маєте охоти дати рецензію на книжку Х. Я і тоді висловив про-

ханья своє умовно», – писав він у листі від 16 травня 1912 року [11, Т. 6, 390]. Складається враження, що М.Коцюбинський з полегшенням сприйняв відмову М.Могилянського. Він, можливо, також із задоволенням відмовився би писати рецензію на «Лірику» М.Філянського, але, як ми вже з'ясували, такої змоги не мав.

Справедлива, хоча й різка критика має сприяти вдосконаленню письменницької майстерності й літературного процесу в цілому. Саме так думав М.Коцюбинський. В листі до В.Гнатюка від 29 вересня 1906 року він, зокрема, зауважив: «Щодо мого оповідання, то з Вашого вислову: «буде надруковане в котрійсь з дальших книжок», – я бачу, що воно Вам не сподобалось і Ви не маєте охоти пустити його, хоч місце є. Щиро Вам кажу, що я не маю такої пустої амбіції, аби уважати все, що напишу, гарним та вартим друку. Отож не робіть собі церемонії зі мною, і якщо мій образок не подобається Вам, зверніть його мені назад» [11, Т.6, 29]. Ще ясніше виражає свою думку М.Коцюбинський в листі до А.Дуляка від 30 червня 1905 року: «Спасибі Вам за вірші. Питаєте, чи добре. Це трудно сказати. Коли чоловік пише для себе, виливає своє горе й радощі, то йому легше стає. Чому ж тоді не писати? Тоді і всякі помилки прощаються. Інше діло друкувати. Це так, наприклад: я не кравець, а скортіло мене пошити собі одержу. Ну, звісно, як пошив, так пошив, сам зношу, нікому діла до того нема. А коли б я хотів винести ту одержу на торг, де продають одержу гарні кравці, то мене б засміяли, що я так пошив, і ніхто не купив би мого шитва. Щоб писати, треба попередучитись, учитись і учитись. Та й цього не доволі. Є багато на світі учених людей, а поетів мало. Треба мати талант. А все-таки третій вірш непогано у Вас вийшов, тільки нагадує слова якоїсь пісні» [11, Т. 5, 414-415]. Ця сентенція перегукується із висновком з рецензії на «Лірику» М.Філянського: «Тільки серйозна праця над собою може дати право виступати публічно».

М.Коцюбинський уникав офіційних рецензій, але ніколи не відмовляв своїм колегам, які просили висловити його враження від їхніх творів. Письменник ретельно розбирав рукописи, давав рекомендації. Про це свідчать численні листи, зокрема, І.Липі від 17 травня 1903 року, Л.Яновській від 2 липня 1903 року та ін. [11, Т. 5, 348, 352-353].

Слід зазначити те, що проблема якісної критики у М.Коцюбинського тісно пов'язувалася із непевним, хитким становищем української літератури на книжковому ринку Росії. Він добре

розумів, що тільки конкурентоздатність української літератури, певна видавнича політика та авторська небайдужість і наполегливість у просуванні на ринку допоможуть українській книзі знайти свого читача. В листі до Г.Хоткевича від 6 серпня 1908 року він писав: «У нас, бачите, нема читача. Найкраща книжка лежить роками по книгарнях. Часописи дають дефіцити. Мало не всі видавництва мають не комерційні, а філантропічні підвалини» [11, Т. 6, 73-74]. Об'єктивна критика повинна допомогти українській художній літературі набути належної якості. Таким чином, орієнтуючись на потреби читачів, критика може стати справжнім регулятором книговидавництва. До речі, побоювання М.Коцюбинського щодо конкурентоспроможності української книги поділяли представники тодішньої української інтелектуальної еліти. Аналогічні думки висловлювали С.Єфремов [7; 8], М.Грушевський [3; 4]. Зокрема, висновки останнього, сформульовані понад 100 років тому не втратили своєї актуальності й нині: «Література інтелігентських верхів для повноти національного життя потрібна неминує. Для неї є й публіка, ті тисячі української інтелігенції в ширшій значинні слова – то значить усі ті, що шукають чогось більше понад популярну літературу для народу. (...) Розібрати наклад книжки в 2-3 тис. примірників наша інтелігенція може, а се розв'язує проблему видавання сих книжок. Тільки треба серйозніше брати сю справу. В старших часах, коли «українську літературу можна було забрати на одну полицю», (...) свідомі українці мали за обов'язок «купувати кожду українську книжку». Тепер кожду-некожду – бо се було і трудно, але обов'язок купувати українську книжку треба б тямити й тепер» [3, 113-114]. Тут йдеться про обов'язок читачів перед рідною мовою і культурою, але природно, що інтерес до національної літератури мала пробуджувати критика, і вона ж повинна формувати читацькі смаки.

Отже, міркування М.Коцюбинського про роль якісної критики для забезпечення конкурентоздатності національній книжковій продукції заслуговують на увагу й сьогодні. Спираючись на його епістолярну спадщину і рецензію на збірку поезій М.Філянського «Лірика», можна вибудувати струнку схему літературно-книжкової справи. В ній мають бути наявні чотири обов'язкові суб'єкти, що пов'язані між собою творчими і комерційними зв'язками: автор, видавництво, критика і читач. Видавництво і критика – посередники між автором і читачем. Критика (професійна, а не читацька) може бути незалежною і видав-

ничюю. Незалежна критика відповідає за якість літературного процесу, а видавничча прислуговується комерційному успіху книги. Але обидві види критики повинні стояти на сторожі інтересів читача. Тобто на ринок має потрапити якісна книга, яка б не тільки розкуповувалась, а й задовольняла читацькі потреби.

Працюючи над своєю рецензією, М.Коцюбинський аж ніяк не розраховував на таку увагу до неї. Він просто висловив свої враження і думки. І якщо в оцінці творчості М.Філянського слово М.Коцюбинського посіло дуже поважне місце, стало явищем української літературної критики, то це означає, що роздуми великого письменника не втратили свого значення і дотепер.

Література

1. Білецький О.І. Літературно-критичні статті / О.І. Білецький. – К., 1990. – 254 с. – С. 25.
2. Возняк М. Михайло Коцюбинський в «Літературно-науковому віснику» / М. Возняк // Наукові записки / Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М.М. Коцюбинського. – Чернігів, 1996. – Вип. 1. – С. 3-61.
3. Грушевський М.С. В оборону книги / М.С. Грушевський // Твори : у 50 т. – К., 2005. – Т. 3. – С. 52-54.
4. Грушевський М.С. Видавничча криза / М.С. Грушевський // Твори : у 50 т. – К., 2005. – Т. 2. – С. 106-114.
5. Дзюба І. Поезія : (від початку ХХ ст. до 30-х років) / І. Дзюба // З криниці літ : у 3 т. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 1. – С. 262-295.
6. Євшан М. Суспільний і артистичний елемент у творчості / М. Євшан // Українське слово : у 4 кн. – К. : Вид. «Аконіт», 2001. – Кн. 1. – С. 630-636.
7. Єфремов С. Відгуки з життя і письменства / С. Єфремов // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Кн. IV. – С. 142-154.
8. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 610 с. – С. 589-590.

- 9.Зеров М. М. Філянський. Цілую землю / М.Зеров // Українське письменство. – К. : Вид. Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 624-626.
- 10.Качуровський І. Містична функція літератури та українська релігійна поезія / І. Качуровський // Променисті силуети. – К., 2008. – С. 676-700.
- 11.Коцюбинський М.М. Твори в шести томах / М.М.Коцюбинський. – К. : Видавництво АН УРСР, 1961-1962.
Т. 5 : Листи (1886-1905). – 464 с.
Т. 6 : Листи (1906-1913). – 492 с.
- 12.Коцюбинський М.М. Філянський. Лірика : [рецензія] / М.М.Коцюбинський // Твори в шести томах. – К., 1962. – Т. 4. – С. 40-42
- 13.Коцюбинський М.М. Філянський. Лірика, т. 1, 1906 р., CLX стор., ц. 1 карб. 50 к. : [рецензія] / М.М.Коцюбинський // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Кн. 1. – С. 179-181.
- 14.Листи до Михайла Коцюбинського : в 4 т. / упоряд. та коментарі В.Мазного. – К.: Українські пропілеї, 2002-2003.
- 15.Наєнко М.К. Історія українського літературознавства і критики : навч. посіб. / М.К.Наєнко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 520 с. – С. 164-165.
- 16.Славутич Яр. Микола Філянський / Яр Славутич // Розстріляна муза. – К. : Либідь, 1992. – С. 48-52.
- 17.Філянський Лірика Т. Перший. – Москва, 1906. – 160 с.
- 18.Філянський М. Поезії / М.Філянський. – К., 1988. – 240 с.
- 19.Франко І.Я. Із секретів поетичної творчості / І.Я.Франко // Твори: у 20 т. – К., 1955. – Т. 16. – С. 251-297.
- 20.Шевчук В. Микола Філянський і його ліричні одкровення / В.Шевчук // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 1. – С. 3-10.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Алчевська Х.Д. 31
Антонович В. 21
Барвінок Ганна 17
Білецький О. 31
Винниченко В. 10, 23
Вороний М. 31
Гнатюк В. 21, 22, 25, 29, 30, 33, 34
Грабовська Л.Б. 14
Грінченко Б.Д. 16, 17
Грушевський М.С. 5, 8, 28, 29, 31, 35
Дзюба І. 30
Драгоманов М. 21
Дуляк А. 34
Євшан М. 32
Єфремов С. 35
Житецький П. 21
Жук М. 10, 33
Заньковецька М. 21
Заруба В. 20
Зеров М. 15, 30
Зленко Г.Д. 14
Карпенко-Карий І. 21
Качуровський І. 30
Комаров Богдан 14
Комаров М.Ф. 14, 15, 16, 17, 18
Комаров Юрій 14
Комарова Г.М. (Галина Комарівна) 14
Комарова Маргарита 16
Комарови 15
Кониський О. 21
Косач-Кривинюк Ольга 15
Косачі 15, 21
Кропивницький М. 21
Куліш П.О. 5
Липа І. 34
Лисенко М.В. 20, 21
Лисенко С.В. 20
Ляцький 12
Миколай Миколайович, великий князь 19
Могилянська Лада 5
Могилянський Дмитро 5
Могилянський М.М. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 21, 22, 33
Наєнко М. 30
Павлик М. 16
Погибко А. 17
Потебня А. 25
Пчілка Олена 28
Радаков 9
Рильський Т. 21
Русова С.В. 19, 21
Садовський М. 21
Скорик М. 8
Славутич Яр 30
Старицька-Черняхівська Л.М. 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 33
Старицький М.П. 20, 21
Українка Леся 14, 15, 16, 20
Філянський М. 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36
Франко І.Я. 16, 32
Хорунжий Ю. 20
Хоткевич Г. 28, 30, 32, 34
Чайковський А. 29, 31, 33
Черкасенко С. 31
Черняхівська Вероніка 20
Черняхівський 20
Чикаленко Є.Х. 17
Чубинський П. 21
Шевченко Т.Г. 15, 20, 23
Шевчук В. 30, 32
Шраг І.Л. 17
Яновська Л. 34

ЗМІСТ

Феномен Коцюбинського: замість авторської передмови.....	3
Листування Михайла Коцюбинського і Михайла Могілянського: спроба читацького коментаря.....	5
«Адвокат українського слова»: взаємини М.М.Коцюбинського і М.Ф.Комарова.....	14
«Ваші твори дають мені і віру, і надію»: творчість М.М.Коцюбинського в дослідженні Л.М.Старицької-Черняхівської.....	19
«Своїм життям я невільно граю ролю в житті других людей, мені невідомих»: до історії критичної статті М.М.Коцюбинського «Філянський. Лірика».....	28
Іменний покажчик.....	38

Бібліографічне видання

До 150-річчя від дня народження М.М.Коцюбинського

Серія «Ім`я бібліотеки»

Випуск 7

Ольга Гайова

**Михайло Коцюбинський.
Дослідження життя і творчості**

Відповідальний за випуск: Г.Сурніна
Комп. верстка та дизайн: А.Кульченко

14000 м. Чернігів, вул. Кирпоноса, 22
www.lib.cult.gov.ua
www.bibl-kotsubynskogo.edukit.cn.ua

Наклад 30 прим.